

նանչել, որ 1850ական թուականների երկրորդ կեսից սկսուեց այն մտաւոր մեծ շարժումը ամբողջ ուսաստանային մէջ, որ յայտնի է Վերածնունդի շրջան անունով եւ որի գլխաւոր ներկայացուցիչներն եղան՝ Սա. Նազարեանը, Միք. Նալբանդեանը, Սմբատ Շահազիզը, Գամառ-Քաթիպան եւ նրանց շրջապատող մի փայլուն փաղանգ մտաւորականների, որոնք մեծ դարկ տուին հայ լեզուի, հայ գրականութեան, հայ հրատարակչութեան զարգացման ու 19րդ դարի յառաջադէմ գաղափարների տարածման հայ կեանքի բոլոր ասպարէզներում:

Այս երեւոյթի պատճառների շարքում խոշոր դեր ունի թէ՛ հայ ժողովրդի բնածին աշխատասիրութեան, տոկունութեան եւ ստեղծագործ ուղին եւ թէ՛ այն հանգամանքը, որ Անդրկովկասը, ամայի ու խոպան Պարսից ու Տաճկաց իշխանութեան մոայլ օրերին, լցուեց հայ ազգաբնակիչութեամբ, մի ազգաբնակչութիւն, որի բնական աճման թափն էլ միշտ եղել է զօրեղ:

Իսկ ազգաբնակչութեան թիւն ու աճումը, յայտնի է, որ հանդիսանում է մի ժողովուրդի ընկերային, տնտեսական եւ մշակութային զարգացման ու յառաջադիմութեան գլխաւոր ազդակներից մէկը:

Այս տեսակէտից Արեւելեան Հայաստանը 1830 թուից յետոյ ներկայացնում էր մի շատ ուշագրաւ պատկեր:

Ըստ Դաւիթ Անանունի ուսումնասիրական տուեալների³⁷, 1830ական թուականներին միայն Անդրկովկասը ունեցել է շուրջ 300.000 հայ բնակչութիւն ընդհանուր եւ նորեկ գաղթականների հետ միասին:

Ըստ Մխիթար վարդապետի բերած վիճակագրական տեղեկութիւնների³⁸, 1902 թուին Հայերի թիւը Անդրկովկասի հինգ նահանգներում՝ Երեւանի, Կարսի, Գանձակի, Թիֆլիսի եւ Բազուի, կազմում էր մի պատկանելի քանակութիւն, այն է 1,292.000 հոգի կը թուով. ասել է թէ հազիւ 65—67 տարուայ ընթացքում Հայերի թիւը բառապատկուել էր:

Եզրափակելով մեր խօսքը ուստական թափանցումի մասին գէպի Անդրկովկաս, մատնանշելով հայ ժողովրդի ունեցած դուր-

ծօն մասնակցութիւնն այդ թափանցումի ընթացքին, եւ ապա նրա ազդեցութիւնը հայ կեանքի զարգացման վրայ, ասենք եւ այն, որ ուսու եւ հայ ժողովրդի այդ մերձեցումը միայն Հայերի համար չէր, որ մեծապէս շահակտ եղաւ, այլ եւ ուսու պետութեան եւ ուսու ժողովրդի համար:

Այս հանգամանքը դեռ 1865 թուին պարզել էր գեղեցիկ կերպով Լազարեան ձեռագրանի այն ժամանակի տեսուչ (հետագայում համբաււոր վերատեսուչ) Գեորգ Բանանեանը իր ընդարձակ ճառի մէջ, ասուած Լազարեան ձեռագրանի 50ամեակի առթիւ կայացած հանդիսաւոր հաւաքոյթում:

«Ռուս եւ Հայ ժողովրդների մերձեցումը, ասուած է այդ ճառի մէջ, արդիւնք էր մի կողմից ներքին ու կրօնական պատճառների, միւս կողմից քաղաքական ու սօցիալական նկատառումների:

«Հին Հայաստանի կարեւորագոյն կենտրոնները, կրօնական ու պետական — Արմաւիրն ու Արտաշատը, Միւնիքը, Դւինը, Վաղարշապատն ու Էջմիածինը — ընկան պատմական ճակատագրի կամքով, ուսու միապետների իշխանութեան տակ: Հայ ժողովուրդը, որ 5 դար առաջ կորցրել էր իր քաղաքական անկախութիւնը, ընդմիշտ անբակտելի կապերով կապեց իր գոյութիւնը մի հզօր երկրի հետ, որի վեհութեան ու բարգաւաճման համար նա բերեց իր հետ բաւականաչափ պայմաններ:

«Ի սկզբանէ գերադասելով քաղաքացիական կեանքի յառաջադիմութիւնը ռազմական սխրագործութիւնների փայլեց, ի սկզբանէ սիրելով Փրկչեական ու մտաւոր աշխատանքն ու նրա բարի արդիւնքները, նա իր նոր հայրենիքի մի շարք մասերում երեւան բերեց այն ոյժերը, որոնցից կախում ունի ամէն մի երկրի բարգաւաճումը: Նա իրանով բազմապատկեց այն տարրերը, որոնցով պայտնաւորուած է ամէն պետութեան կայունութիւնը: Հայ զանգուածները, որոնք մի դարի ընթացքում լցնում էին Ռուսաստանի սահմանները, չէին հանդիսանում մի պարզ քանակութիւն, երկրորդական արժէք ունեցող յաւելում չէր գոյութիւն ունեցող ժողովրդական ոյժերին: Նա բերեց իւր հետ նիւթական ու բարոյական հարստութիւն:

«Հայ գաղթականութիւնը ստրկութեան մէջ տանջուած մասսաների հետ միասին Ռուսաստան բերեց նաեւ իր լաւագոյն ոյժերը:

³⁷ Տե՛ս էջ 108. Դ. Անանունի, «Ռուսահայերի հասարակական զարգացումը 19րդ դարում», Հ. Ա. 1916:
³⁸ Տե՛ս էջ 135. Մխիթար վարդապետի, «Հայերը Ռուսաստանում», Վաղարշապատ 1906:

«Տառապող, տուև եւ ապաստան փնտոող գաղթականների հետ, Ռուսաստան հոսեցին հարստութիւն, ձիրք, առեւտրական փորձառութիւն եւ գործնական գիտելիքներ:

«Կարելի է շատ օրինակներ բերել այդ լաւաւոյն ոյժերի հոսանքի գէպի Ռուսաստան: Բայց ամենապայծառ օրինակը մեր աչքի առջևն է՝ կեանքն ու դործունէութիւնը այն տոհմի, որ իր անունը կապել է մեր դպրոցի հետ³⁹»:

Ահա՛ այս տոհմի ներկայացուցիչների առաքինի ու փայլուն դործունէութեան պատմութեան էլ նուիրուած է մեր ներքոյ համետ աշխատասիրութիւնը:

Լազարեանները իրենց ջերմ հայրենասիրութեան ոգով տողորուած մի դործունէութիւն են ունեցել, որով անջնջելի հետքեր են թողել Հայոց պատմութեան փայլուն էջերում. էջեր, որոնց ընթերցումը լցնում է մարդու սիրտը ազգային պարծանքի վեհ պայծառութիւն նրանց անմահ յիշատակի հանդէպ:

(Շարունակելի:)

ԵՐԵՎԱՆԻ ՓՈԹՆԵՆԵԼ ԲՆՈՒՄԻ ՀՅՅԵՐԷՆԻ ՄԷՋ

(Շարունակութիւն:)

Մուսանտարա (վն. մուսնդարմ) «սենեակի մէջ դուրս ելած անշարժ պահարաններու վերեւի բաց մասը. եիւքի գլուխ. ծալտեղի բարձրի մասը». հազուադիւր բառ, որ պահուած է միայն մուսանտարան հանել ոճին մէջ՝ որ հոմանիշ է ծանօթ եզր դանակին քով տանիլ առածին, այսինքն «գիւրիին կին քով տանիլ առածին»: Այս բառին թուրքերէն ձեւը կը տրուի موصندار موصندارا «մեծ պահարան», բայց բնաւ չունի թուրք բառի երեւոյթ եւ չի կրնար թուրք լեզուով ստուգարանուել. ուստի կը կարծեմ թէ եւրոպական փոխառութիւն մը ըլլայ եւ այն՝ յատկապէս իտալ. mansarda (= ֆրանս. mansarde) բառէն, որ կը նշանակէ «տան ծածքի, այսինքն երկրիկի տակ շինուած փոքր սենեակ, ծուռ եւ անկանոն առաստաղով»:

³⁹ Տե՛ս էջ 14—15 «ձտեր եւ հաշուետուութիւն, արտասանուած հանդիսաւոր հաւաքոյթում Լազարեան ձեռագրանի 50ամեակի առթիւ» Գ. Քանանեանի ճառը: (Ռուսերէն լեզուով: Մոսկուա 1865:

Չելի եւ նշանակութեան կողմէ գծուարութիւն չկայ եւ մեր նշանակութիւնը շատ յարմար է եւրոպականին: Բուն կասկածելի կէտն այն է միայն՝ որ յիշեալ բառը նոր է եւ ստեղծուած է առաջին անգամ թէ. դարու կէսէն ետք, առնելով Ֆրանսացի նշանաւոր ճարտարապետ Hardouin Mansardի անունէն. այս անձը՝ որ է մէջ այլոց շինած է Փարիզի մէջ Էնվալիտի դմբեթը, Վէրսայլի պալատը եւ Վանսոմի հրապարակը եւ կ'ապրէր 1645—1708 թուին, առաջին անգամ դործածութեան մէջ մտցուց վերոյիշեալ սենեակները կտուրի տակ: Սակայն այս գծուարութիւնն ալ կրնանք վերցնել այն մտածութեամբ թէ աւելի նոր ժամանակի բառեր ալ, ինչպէս մալգեր, պերտան հրացանները, պալ-յէմեգ թնդանօթը, պիսիֆլէք, վէլուսիփէտ եւն շատ գործածական են մեր լեզուին մէջ:

Մուսարսա «մանանխ, հարտալ» < նյն. μωστάρδα, իտալ. mostarda:

Մուսքօ «նոր եւ դեռ քիչ մը քաղցր գիւնի» < իտալ. mosto, յն. μωστός «մաճառ, խաղժուգ, շիրա»:

Մուսլին «բամբակեայ շատ նուրբ կտոր մը» < Ֆրանս. mousseline. տարբեր է իտալ. mussolino, mussolo նոյն նշ.:

Մօզայիք «մանրախիճ քարերով պատրաստուած զարդ» < Ֆրանս. mosaïque. ձեւով տարբեր է իտալ. mosaico նոյն նշ.:

Մօլա «մի քիչ հանդիստ առնել՝ յետոյ դործը շարունակելու համար (մանաւանդ բեռնակիրներու լեզուով)», մօլա քաշի «այն բեռնակիրները որոնք վրայ բեռնակիրները իրենց բեռը դնելով՝ յողմութիւն կ'առնեն» (թրք. տաշ քար), թրք. मोلا mola < իտալ. mola «մեծ քար, երկանաքար» կամ mollare «հանդէլ, դադրել»:

Մօօ «խաղաթուղթի մէջ մէկ նշանը, as» (դործածական է միայն Նոր-Նախիջեանի բարբառով) < իտալ. mono «միակ»:

Մօօփօլ «մենաշնորհ, մենավաճառութիւն» < Ֆրանս. monopole. ձեւով տարբեր է իտալ. monopolio:

Մօպիլյա «կահ-կարասիք» < իտալ. mobilia:

Մօքի քաշի «մեռնիլ» (ծաղրական ոճով):

Մօքուֆի «դազաղը շալկելով տանելու համար վարձուած մարդ, մեռելակիր»:

Մօքօ «մեռեալ ննջեցեալ», մօքօ եղիք է «մեռեր է» < իտալ. morto «մեռած, մա-

հացած. 2. դիակ», mortorio «յուզարկաւորութիւն, թաղման հանդէս», mortuario «յուզարկաւորական» եւն:

Մօսուովիւն «խաբերայութիւն». անշուշտ օտար բառ է, բայց մայր ձեւն անծանօթ:

Մօսուարա, մօսուա (վն. մուսուուա) «նմոյշ, փորձի համար ի ցոյց դրուած կամ սրուած նիւթ, échantillon», թրք. *مۆسۇرا* *mostra* < իտալ. *mostra* «նմոյշ, փորձ, échantillon». ոճով կ'ըսուի մօսուարայի հաւաք «իբր զարդ, պարագ սեղը, ի զուր, ձեւականութեան համար»:

Մօսուարա «զգեստի վրայ շինուած դանազան, զարդեր. աճկ. զէննէֆ» < իտալ. *mostra* «զգեստին թեւերուն վրայ իբրեւ զարդ շինուած ծալքեր, խծիպներ»:

Մօսու «նորածեւութիւն. 2. սարօրինա, արտասովոր, սյւանդակ». նորէն մօսու մի' հաներ «այդպիսի սյւանդակ բաներ պէտք չեն», թրք. *مۆدۇ* *moda*, ն.ն. *μóδo* < իտալ. *moda* «նորածեւութիւն, եղանակ, կերպ»:

Մօսէլ, «իբր նախատիպ աւելուած օրինակը, մանաւանդ կանացի զգեստներու տարազի նկարը» < Փրանս. *modèle*:

Մօսիստրա «կանանց զգեստներու դերձակուհի» < ն.ն. *μοδίστρα*, իտալ. *modista*, Փրանս. *modiste*:

Մօրթի «սանդ՝ որուն մէջ զեղադործները դեղ կը ձեծեն կամ սպեղանի կը շաղուեն» < Փրանս. *mortier* «սանդ». ձեւով տարբեր են իտալ. *mortaiò*, վենետիկեան բարբառով *mortaro*, *morter*:

Մօրֆին «աֆրոնէն պատրաստուած թուրուանոր նիւթ մը՝ որ բժշկութեան մէջ շատ կը գործածուի» < Փրանս. *morphine*. ձեւով տարբեր է իտալ. *morfina* «մորֆին»:

Յ.

Յալփա «այիբները զիմացէն կամ քովէն դալով՝ նաւը վէտ ի վէտ կամ ծռելով երթալը» < ն.ն. *γάλαπα* «ծուռ, թեք. 2 նաւին թեք երթալը»:

Ն.

Նաքուա «մարմնի ներքին կազմը». նաքուան խազի է «ամբակազմ, աւողջ է», նաքուան նազիֆ է «տկարակազմ, վատաւողջ է», թրք. *ناتۇرا* *natura* < իտալ. *natura* բնութիւն, մարդկային բնութիւն»:

Նաքուա «մարմնի ներքին կազմը» < Փրանս. *naturell*, *naturelle* «բնական»:

Նավէ «միայն մէկ կայմ ունեցող առաջատանաւ» < իտալ. *nave* «նաւ, յատկապէս առաջատանաւ»:

Նավլու (վն. նավլու) «նաւողջէք, նաւի վարձք նաւարկութեան համար վճարուած դրամը» < իտալ. *nolo*, *noleggio*, *naulo*, *navolo* «նաւողջէք», բայց ամէնէն աւելի յարմար ձեւը կ'ըլլայ վերջինիս նուզականը՝ *navolino*, որմէ նավլու. հմմտ. նաւե թրք. *نولون* *navlun*, արաբ. *نول* *navl*, Փրանս. *nolis*, յն. *ναύλος*.

Նափօլէօն, նափօլիոն «20 Փրանքնոց ոսկի մը. 2. մինչեւ ծունկը բարձրացած երկար կոշիկ, մոյզ, որ եւ յատկապէս կ'ըսուի նափօլէօն ֆիզիկսի (թրք. *جيزمه* *jizme* մոյզ)» < Փրանս. *napoléon* «Նաբոլէօն կայսեր պատկերով 20 կամ 40 Փրանքնոց ոսկի դրամ» կամ իտալ. *napoleone* «դրամ», *napoleone d'oro* «20 Փրանքնոց ոսկի դրամ», *napoleone d'argento* «5 Փրանքնոց արծաթ դրամ»: Յայտնի չէ թէ «մոյզ» նշանակութեամբ ո՞ւր կը գտնուի:

Նիֆէլ «տեսակ մը մետաղ» < Փրանս. *nickel*:

Նօթա «ձայնագրութիւն. 2. ձայնագրութեան արուեստը. 3. ձայնագրութեան մէջ դործածուած խաղերը. 4. ձայնագրեալ դրուածք մը», նօթանի «երաժշտադէտ, ձայնագրադէտ» < իտալ. *nota* «երգ, երգեցողութիւն, ձայնանիշ, խաղ, ձայնագրութիւն»:

Նօմէա (վն. նէօմարա) «թիւ, թուանշան», նօմէալը «թուագրեալ, թուանշան կրող», թրք. *نومرو* *numero*, *numero* «թուանշան» *نومرو* *numerolò*, *nomerolò* «թուագրեալ» < իտալ. *numero* կամ Փրանս. *numéro* «թիւ»: Առաջին ձայնաւորը կը ցուցնէ որ ծագումը իտալերէնէ է:

Շ.

Շալ «ցիսի», թրք. *شال* *şal* < Փրանս. *châle*. Հայաստանի մէջ ծանօթ է վանայ շալը, որ մետաքսի պէս ազնիւ, զիմացիուն եւ ընտիր կտոր մ'է:

Շամաքա «աղմուկ, ժխոր». կը թուի օտար բառ եւ յատկապէս իտալական ծագումէ, ինչպէս կը ցուցնէ արաբ վերջաւորութիւնը. բայց մայր ձեւը ինձ անյայտ է. հմմտ. իտալ. *schiamazzare* «հաւի կրկնալը»:

ձու ածելէ յետոյ, փխր. վախէն աղմկել, աղաղակել», *schiamazzo* «աղմուկ, ժխոր», *sciamato* «ամբոխ, մարդոց խոնուժը», Փրանս. *chamailler* «աղմկալի ձայնով իրարու հետ կռուել», *chamaillis* «ժխոր, աղմուկ, վէճ», *chamade* «թմրկահարութիւն անձնատուութեան», վենետիկեան բարբառով ալ *ciamata* «կոչ, կանչելը»:

Շամանսուրա «ծովուն բացը հաստատուած կարմիր երկաթեայ տակաւ՝ որուն վրայ նաւերը կը խարսխեն», թրք. *şamandıra* նոյն նշ. անշուշտ օտար փոխանութիւն է, բայց մայր ձեւը ինձ անծանօթ է:

Շամփանյա «տեսակ մը ընտիր գինի, որ Փրանսայի Շամփանյը գաւառէն կու գայ» < իտալ. *vino di Sciampagna* կամ պարզապէս իբրեւ հասարակ անուն *sciumpagna*:

Շան «թատրոնի բեմը» < իտալ. *scena*: Շառլաթան «չաղփաղփ, շատախօս» < Փրանս. *charlatan* «ճարտար լեզուով մարդ խարոզ». ձեւով տարբեր է իտալ. *ciarlatano* «դատարկախօս»:

Շարթրօզ «տեսակ մը ըմպելիք» < Փրանս. *chartreuse* սյոսպէս կոչուած է նշանաւոր միաբանութեան մը անունով՝ ուր առաջին անգամ պատրաստեցին իւրեք խմիչքը:

Շարիվարի «թափթիպ, խառնաշիտթ» < Փրանս. *charivari* «յանցաւորի կամ անարգելի անձի մը դռան առջեւ կատարուած ժողովրդական ցոյց՝ ընկեարացած նախատական բացազանչութիւններով եւ պղնձեղէններու բաղիւնով. փխր. խառնաշիտթ երաժշտութիւն»:

Շափիսա «զլխարկ» < թրք. *şapka* «զլ» «եւրոպական գլխարկ». ուս. *шапка* «զլխարկ, գտակ», որ կազմուած է Փրանս. *chapeau* բառէն՝ ուս. *ка* վերջաւորութեամբ:

Շէնտիսալ «պարի ձեւերէն մէկն է» < Փրանս. *chaîne de dames* (տիկիներու շղթայ) նոյն նշ.: Շրմէնտուրա «երկաթուղի, շոգեկառք». շատ հին ձեւ, որ պատահաբար կը գործածէին փոխանակ շիմէնտիֆէր ըսելու. թերեւս աղբուրով շամանսուրա բառէն:

Շիրինկա «գրեխ. 2. գրեխ ընելը». թրք. *şirinka* < իտալ. *sciringa* «շրճանի նման գործիք մըն է միկափամփուշտը պարպելու համար». «գրեխ» խմաստով շատ սովորական չէ, բայց անշուշտ կայ, ինչպէս կը ցուցնէ Փրանս. *seringue* «գրեխ»:

Շիմէնտիֆէր «երկաթուղի. 2. շոգեկառք» < Փրանս. *chemin de fer*. տե՛ս նաեւ շրմէնտուրա:

Շիֆ «կոկիկ հագուած», թրք. *şif* < Փրանս. *chic*:

Շիֆոնա «զիւնազիտական ծածկազիր հեռազիր» < իտալ. *cifra* նոյն նշ. իտալերէնի մէջ չկայ շ ձայնով սկսող ձեւ մը, բայց հմմտ. *sciifare* «ծածկազիրը կարդալ, լուծել, բացատրել» եւ Փրանս. *chiffre*:

Շօֆօլաք, աւելի հին է շօֆօլաքա «ծանօթ ուտելի նիւթը եւ անով պատրաստուած ըմպելիքը». առաջինը կու գայ Փրանս. *chocolat* ձեւէն, երկրորդը իտալ. *cioccolata*, որմէ նաեւ ն.ն. *τσίκοχολάτα*. կայ նաեւ շօֆօլաք ձեւը՝ որ կու գայ իտալ. *cioccolate*, *cioccolatte* ձեւերէն. — Փրանս. ձեւը՝ որ պիտի տար շօֆօլա, միտներէն աղբուրով ստացած է վերջաձայն ք:

(Շարունակելի:) Զ. ԱՃԱՌԵԱՆ

Նարեկ, Մատենի ողբերգութեան Ս. Գրիգոր Նարեկացիի գրաբար բնագրի հանդիպարութեամբ աշխարհաբարի վերածեց Գարեգին Եպիսկոպոս Տրապիզոնի. Պուէնու Այրէս, տպ. Սոս. Տէօֆ. Մէնեան, 1948, 40, էջ ԽԸ + 322 + 16: Գին՝ 10 տոլար:

Գրիգոր Նարեկացւոյ ծննդեան 1000ամեակի առթիւ զեղեցիկ խորհուրդն ունեցած է Գարեգին Եպիսկոպոս Տրապիզոնի, սյոթմ առաջնորդ Հայոց ի Բուէնու Այրէս, հրատարակել Նարեկացւոյ գլուխ-դործոց Մատենան Ողբերգութեան, բնագիրն եւ թարգմանութիւնն ղէմ առ ղէմ, կից Տաղերը բնագրով, հոյակապ հատորի մը մէջ, պարուեստական կառուցուածքով, մաքուր տպագրութեամբ: Հատորը նուիրուած է տակին, որուն ժառանգները յանձն առած են Նարեկացեալ Կարապետ ձանիկեանի յեշտանակին, որուն ժառանգները յանձն առած են Նարեկացեալ Կարապետ ձանիկեանի Մատենաշար», որուն Թ. 1 կը կազմէ հատորս:

Գրիգոր Տէր-Վարդանեանի իւզանկար «Նարեկի» գունաւոր նմանահանութեամբ կը բացուի հատորս, որ ունի կից պատկերներս՝ Գրիգոր Նարեկացի, Տէր Եղիշէ պատրիարք Դուրեան, Կ. ձանիկեան: